

УДК 316.7

Особливості втілення відносин любові в українській художній культурі

Т.О. КАБАНЕЦЬ

Інститут соціології НАН України, м. Київ, Україна, E-mail: tat_yanka@ukr.net

Авторське резюме

Стаття присвячена дослідженню репрезентації феномена любові в українській художній культурі. Актуальність наукової розвідки визначається суттєвими зрушеннями в усіх сферах соціального буття, що торкаються і відносин любові. Вагомий матеріал для такого дослідження може надати художня культура, оскільки вона постає історико-культурним джерелом, фіксуючим світогляд, світовідчуття певного соціального часу. Протягом століть у різноманітних творах акумулювався духовний досвід людства, одне з першочергових місць в якому займає і художнє відтворення феномена любові. Автор звертається до художньої репрезентації відносин любові від першовитоків становлення українського етносу до сучасних прикладів авторської творчості. В результаті дослідження визначається притаманна традиційно-національній українській культурі модель любовних стосунків з акцентом на інституалізацію в шлюбі й суспільно-моральним контролем дошлюбних відносин. Аналіз втілення відносин любові в сучасній українській художній культурі показує, що презентовані в творах міжособистісні стосунки певною мірою розходяться з традиційними нормами та цінностями української культури, причому відмічається посилення такої тенденції. Дана ситуація може провокувати протиріччя у розумінні феномена любові та подальше переосмислення пануючих у суспільстві культурних установок, моделей і зразків поведінки у сфері інтимних стосунків.

Ключові слова: феномен любові, художня репрезентація, сексуальність, шлюбно-сімейні відносини, соціокультурні трансформації.

The features of embodiment the love relationships in ukrainian art culture

T.O. KABANETS

Institute of sociology NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine, E-mail: tat_yanka@ukr.net

Abstract

This article is devoted to the study of representations of the phenomenon of love in Ukrainian art culture. The topicality of this scientific research is determined by the substantial changes in all areas of social life that also relate to relationship of love. The Great material for such study can be provided by the artistic culture, as it is the historical and cultural source, which is fixing world view, attitude of certain social time. During centuries the spiritual experience of mankind were accumulating in various art products and the artistic embodiment of the phenomenon of love took the one of the primary places of it. The author has observed the artistic representation of the relationship of love from the beginnings of Ukrainian nation to the examples of modern author's art. The study determined the model of a loving relationship which focuses on the institutionalization in marriage and social-moral control of premarital relations as traditionally inherent in Ukrainian national culture. Analysis of the implementation of loving relationships in contemporary Ukrainian art culture shows that interpersonal relationships presented in the art products differs from the traditional norms and values of the Ukrainian culture. Furthermore this trend is amplified. This situation can provoke controversy in understanding of the phenomenon of love and further rethinking of prevailing cultural attitudes in society, models and examples of behavior in an intimate relationship.

Keywords: the phenomenon of love, artistic representation, sexuality, marriage and family relations, sociocultural transformation.

Сьогодні відзначається значними трансформаційними зрушеннями, що торкаються всіх сфер життя суспільства, та й кожної людини зокрема. Поряд зі змінами у політичній, економічній галузях, суттєвого переосмислення зазнають і усталені принципи духовного буття. Відзначається плюралістичність у нормативно-ціннісній сфері, відходять у минуле традиційні механізми морального контролю. Загальні соціокультурні тенденції певною мірою впливають, здавалось би і на таку суто приватну сферу життя, як відносини любові.

Постановка проблеми. Любов є смислотворчим феноменом у житті особистості, що тісно пов'язаний з моральністю людини, є фактором гармонізації особистості та впливає на її стосунки з оточуючими. Від розуміння сутності любові людиною, місця цього феномена в її ціннісній ієрархії залежать і вибір супутника життя, особливості укладання шлюбно-сімейних відносин, специфіка їх структури та функціонування. Тому аналіз трансформацій концепту любові є актуальною проблематикою соціологічного дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. До вивчення соціального аспекту функціонування феномена любові зверталися такі російські та українські вчені, як Астаф'єв Я.У., Апресян Р.Г., Вараксіна Е.В., Гозман Л.Я., Голод С.І., Дашкова Т.Ю., Жулай В.І., Клімова С.В., Кон І.С., Лісовський В.П., Розін В.М., Сохань Л.В., Танчер В.В., Ярська-Смирнова Є.Р. Однак комплексного дослідження особливостей такого типу соціальних відносин у соціокультурних реаліях України здійснено не було.

Любов – особливий тип соціальних стосунків, що великою мірою залежить від почуттів та є унікальним особистим переживанням. Проте в кожному суспільстві існують ціннісно-нормативні настанови, що впливають на

формування образу ідеального партнера, визначають офіційні та негласні правила поведінки у близьких стосунках, та й самі різновиди форм вираження почуттів обумовлюються загальною культурою. Тому зміст феномена любові певною мірою залежить від соціальної кон'юнктури та може бути вичерпно розкритим тільки в контексті конкретних соціокультурних обставин.

У культурі акумулюється духовний спадок суспільства, втілюючись в різних жанрах художньої творчості. Особливо це стосується національної культури. Відповідні зразки, норми поведінки міжособистісних стосунків, що відтворюються в таких художніх творах, відображають особливості ментальності, оскільки зароджуються і розвиваються разом з етносом. Такі соціокультурні конструкти є невід'ємною частиною повсякденності, що видозмінюються разом з історичним поступом, стаючи співзвучними головним тенденціям часу. Одне з першочергових місць у творчій рефлексії українського народу займає й феномен любові.

Метою дослідження є генези соціокультурного феномена любові за її втіленням в українській художній культурі.

Виклад основного матеріалу. Формування моделей любові на вітчизняному просторі має свої особливості, витoki яких сягають слов'янської міфології. Вже в базових космологічних уявленнях слов'ян виникає поняття любові, як божественної родючої сили, та й вся світова гармонія уявляється як священний шлюб неба та землі. Боги, які персоніфікували природу, родючість, життєву силу (Род, Ярило, Макош, Жива, Лада) найчастіше водночас були й покровителями любові.

Характерною для слов'янської міфотворчості була нероздільність понять любові, сім'ї та материнства. Для порівняння: якщо в анти-

чному пантеоні любов персоніфікувалась богинею Афродитою, а покровителькою сім'ї була Гера, то для слов'ян-язичників кохання було підпорядковане ідеї дітонародження, культу плодючості та нероздільно втілювалось в образах богинь-матерів, покровительок природи та життя – Макоші, Живи, Ладі.

Зміни в духовній сфері, які відбулись після прийняття християнства як державної релігії Київської Русі, вплинули і на нормативно-ціннісні засади феномена любові, додавши до нього більше духовності і піднесеності.

Певно, свого найбільшого художнього втілення в українській культурі образ кохання мав у пісенній творчості. У народних українських піснях відобразились всі гамми любовного почуття. В художніх втіленнях різних історій кохання відображається й оцінка таких відносин з точки зору народної моралі.

Дуже багато пісень українського фольклору присвячені змальованню дівочої долі. Разом із оспівуванням жіночної краси, чарівності, у пісенній традиції неодноразово підкреслюється важливість для дівчини дотримання життєвих принципів самоповаги, гідності, цнотливості. В піснях відображається застереження для дівчат піддаватися без огляду любовній пристрасті: «Била мене мати з ночі / За Йванкові чорні очі / Ще й казала буде бити / Щоб Івана не любити» [5, с. 47].

Ілюстративними є пісні, що зображують трагічність долі дівчини, яка поступилась звабам парубка, та в результаті була полишена коханим («Скажи, нащо тебе я полюбила», «Не питай, чого в мене заплакані очі», «Цвіте терен, цвіте терен»). Водночас втілюються і застороги щодо дотримання вірності, моногамності любові, осуд зрадливої поведінки, що в першу чергу звернені до хлопців («Ой у полі жито», «Розпрягайте хлопці коней», «Ой не ходи, Грицю»).

Слід відмітити, що в основному інтимна фольклорна лірика є досить наївною і не змальовує відверті прояви статевої любові. Якщо ж розвиток подій пісні має на увазі інтимну близькість між дівчиною і парубком, то її описують за допомогою метафор, евфемізмів, подвійних значень, що є незрозумілими сторонньому слухачеві. Наприклад, як вказує знаний мовознавець М. Лесюк: «Кінь ... є найпоширенішим і найглибше «законспірованим» символом чоловічої статі і чоловічої біологічної сили, тому він присутній у багатьох українських народних піснях» [3, с. 537]. Тому пісні, в яких козак просить дівчину напоїти коня, завести його в стайню мають як прямий, так і прихований, пікантний зміст. Дівочу ж цноту символізував вінок, який розумна, чесна дівчина мала берегти, інша ж поведінка вважалася негідною: «Потеряла свій віночок / Через дурний розумочок / Під кущиком-рокитою / З козаченьком

Микитою» [3, с. 538]. Через соціально-політичні умови закохані часто піддавалися вимушеній розлуці, зазвичай, коли хлопців забирали у рекрути, на війну. Тому поширеним є змальовання дівочої любовної вірності, смутку за коханим («В кінці греблі шумлять верби», «Їхав козак за Дунай», «Йшли корови із діброви», «Взяв би я бандуру»).

Хоча більшість народної інтимної лірики змальовує кохання, що з певних причин є нещасливим, чимало існує і веселих, жартівливих пісень, часто з еротичним підтекстом. Тут, вже зазначена тенденція до приховування істинного змісту, проявляється у повній мірі. Через такі побутові слова, як «сковорода», «кочерга», «грати», «орати» можуть передаватися численні нюанси сексуального життя. «Ну а процес обробки коноплі – це супереротика, яка і не наснитися Голівуду», – посміхається етнограф, фольклорист, укладач збірки «Українські сороміцькі пісні» М. Красиков [6, с. 5].

Традиції художньої рефлексії феномена любові, що склались у народній творчості, були продовжені і в авторській літературній ліриці. Як і в фольклорі, в літературних образах феномена кохання відчуваємо суттєвий вплив народної моралі. Найчастіше це стосується дівчат, які мають берегти свою честь, невинність, не піддаються пристрасті дошлюбного кохання. Особливо загострена ця проблематика у творчості Т.Г. Шевченка, який був справжнім дослідником народної душі. Мабуть, найбільшої виразності наслідки «недозволеного кохання» набувають у його поемі «Катерина». Від дівчини, що, всупереч суспільній моралі віддалася любові та мала дошлюбну дитину, чим зламала собі долю, відвертаються коханий, спільнота, відмовляються навіть батьки.

У пошані українського народу завжди були дівчата працьовиті, горді, сповнені самоповаги, що не фліртують з численними залицяльниками, а мають стриману поведінку та наміри на створення міцної сім'ї. Хоча зазвичай письменники змальовують образ дівчини вродливої, набагато важливішим є внутрішній світ героїнь – це образи ніжних, лагідних та водночас наділених душевною міццю, переконаністю та наполегливістю у своїх діях жінок.

Як і в народній традиції, в літературному дискурсі піднімається тема взаємозв'язку почуття любові та шлюбу. Справжньою трагедією уявляється перспектива для Наталки-Полтавки І. Котляревського вийти за некогоного чоловіка з умовлянь своєї матері. Безталанням обертається шлюб без любові для героїв І. Франка у повісті «Перехресні стежки». Не має й щастя Іван у повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», який після загибелі своєї коханої вирішив створити сім'ю з іншою. Сила вірного сімейного кохання змальовується у новелі «Шаланда в морі» роману «Вершники»

Ю. Яновського. Зазвичай сімейні стосунки у творчості видатних українських поетів та прозаїків постають як непорушний союз, проте не завжди шлюб може бути ідилією. Наприклад, питання дотримання шлюбної обітниці піднімалися такими класиками української літератури, як І. Франко («Украдене щастя») та У. Самчук («Марія»).

Хоча в українській високій літературі явно простежується тенденція до зображення трагедійних, болючих відносин любові, звісно, мали місце описи відносин взаємних та щасливих. Щірі, відверті почуття любові променіють в ліриці В. Сосюри, який, мабуть є одним з найвизначніших оспівувачів кохання в українській класичній літературі. «Червоні» та «чорні» кольори любові змальовував у своїй інтимній ліриці Д. Павличко, вічному коханню схилилась Л. Костенко, різноголосу сутність феномена любові означив В. Симоненко.

Досить суттєво змінюються образи зображення любові на початку XXI ст. Одразу відмічається значна зверненість новітньої літератури до тілесного аспекту кохання, що зовсім не було притаманне українській літературній традиції. Слушно зауважує щодо формування такого різнополюсного «еротичного комплексу» У. Журнокуй: «Від замовчування або «еротичної тиші» в описах інтимних сцен до надмірного металізування особистого життя аж до його вульгаризації, підтвердженням чого є твори деяких сучасних письменників (наприклад, Ірена Карпа чи Юрко Іздрик) [1, с. 77]. Непересічним являється випадок, коли 2009 року книгу лауреата Шевченківської премії О. Ульяненка «Жінка його мрії» Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі було визнано порнографічною продукцією. Як зазначає дослідниця Р. Харчук про творчість даного письменника: «О. Ульяненко, здається, переконаний, що читачам потрібне море крові, купи трупів і якомога більше збочень: гомосексуалізм, некрофілія» [7, с. 82].

Більш витончену еротичну презентував у своїх численних книжках Ю. Покальчук («Заборонені ігри», «Паморочливий запах джунглів», «Те, що на споді» та ін.). У його збірці із промовистою назвою «Кама Сутра» висвітлюються історії чуттєвого кохання, що не мають загальноприйнятих обмежень: це можуть бути стосунки між підлітками, між підлітками і дорослими, в тому числі й інцест.

До використання еротичної забарвленості у своїх творах звертаються сучасні українські письменники: Ю. Винничук («Діви ночі», «Мальва-Ланда», «Весняні ігри в осінніх садах»), Л. Клименко («Порядна львівська пані», «Великий секс у Малих Підгулявцях»), Б. Бойчук («Три романи»), брати Капранови («Кобзар-2000»). Активно видаються збірки еротичної літератури: «Сяйво білого тіла. Ан-

тологія української еротичної поезії», «Біла книга кохання: Антологія української еротичної поезії», «Ніч еротичної поезії», «Ніч еротичної поезії non-stop», «Аморалка» тощо.

Феномен любові у сучасному поетичному доробку постає багатограним та має різні відтінки втілень. Це і певна патетичність емоційних переживань: «У нас одна лиш кров на двох / одні артерії і вени...» (Е. Молдован [4, с. 86]), і зображення статевого кохання, що за контекстом необов'язково є складовою глибокого почуття: «Я на тобі / А ти був піді мною / Хоч ми перевертались навпаки / Я відчувала в самоті з тобою / Між ніг частинку дужої руки» (К. Ликеренко [4, с. 32]), та й іронізація почуття любові, певне його «заземлення»: «...і у різні боки порозкидав нас вітер / залишивши між нами неказане щось... / Ти заочно пробач мене, мила, за трипер, / я ж тебе вже пробачив за хламідіоз...» (М. Карнович [4, с. 49])

Досить розповсюдженим в сучасному художньому дискурсі є акцентуація саме на жіночій сексуальності, що було нетиповим для української класики. З цього приводу найбільшого розголосу та популярності свого часу набув роман О. Забужко «Польові дослідження українського сексу». На протизага образую цнотливої, сором'язливої дівчини, поширеного раніше, зустрічаємо жінку, для якої є актуальним реалізація своїх статевих бажань, в чому вона не соромиться зізнаватись. Схожі жіночі персонажі змальовані в творах «Щоденник моєї секретарки» братів Капранових та «Записки українського самашедшого» Л. Костенко.

Самостійними, свobodолюбивими, підкреслено сексуально розкутими та прямолінійними до епатажу є всі героїні книжок І. Карпи. Типовим для ліричної героїні Карпи є й одночасні відносини з декількома чоловіками, які виступають то засобом збереження незалежності від кожного, то реалізацією різних сторін особистості жінки. Через таку аргументацію зрада не постає значущою подією, що викликає емоційне збентеження та вимагає осмислення: «Мені ця конструкція «Кройб – я – Дафліш» здавалася цілком природною: черпати юність із одного чоловіка і жити нею іншого. І навпаки: черпати харизму і потужність, а іншого годувати своїм досвідом» [2].

Зрада постає досить частим сюжетним поворотом у сучасній українській літературі, проте вона не зазнає однозначного осуду. Такі мотиви знаходимо в романах Т. Малярчук «Ендшпіль Адольфо, або Троянда для Лізи», «Щоденник моєї секретарки» братів Капранових, «Зрада» С. Кононенка.

Якщо раніше, а особливо в народній художній рефлексії, кохання мало тісний зв'язок, та й майже асоціювалось з сім'єю, сучасні відносини любові в літературі зовсім не мають на увазі обов'язкової інституалізації, вони є

самоційними в кожний окремий момент свого існування. Причому такі відносини можуть як ґрунтуватися на емоційно-духовному єднанні, так і бути самодостатнім сексуальним зв'язком. «Ми займалися тим, що називається чомусь «коханням», незалежно від того, чи має воно до кохання відношення, чи ні» (С. Пиркало «Не думай про червоне»), «Як довго ми кохались! / Як мало ми кохали! / ... просто жах» (К. Ликеренко [4, с. 36]) – стверджують автори устами ліричних героїв про роздвоєність сексу та любові.

Висновки. Таким чином, разом з трансформацією ціннісних орієнтацій суспільства, зміни відбулися і у сфері відносин любові. Простеживши тенденції втілення феномена любові в українській художній культурі, можна підсумувати, що відмічається досить сутнісна його трансформація, відхід від традиційних уявлень саме в останні десятиліття. Протягом тривалого часу схвалений образ кохання в численних творах народної та класичної культури був представлений передусім єднанням на основі душевної симпатії. На фізичній же близькості акцент не робився, вона була другорядною у відносинах любові та мала реалізовуватись у межах шлюбу. Особливий наголос робився на культурі дошлюбних стосунків, характер розвитку яких більшою мірою визначався поведінкою дівчини. Реалізація сексуальності у до/позашлюбних стосунках суворо засуджувалась громадою, тому, одного разу піддавшись спокусі, дівчина могла занепасти своє життя. Любовні переживання, зображувані як у прозі, так і в поезії, типово мали досить стримане художнє відтворення. Фізична близькість, любовне єднання не описувались прямолінійно, типовим є звернення до метафор, алегорій, традиційним є часте використання символів природи. Кохання ліричних героїв в українській

художній традиції є вибіркоким, моногамним, вірним.

Особливо треба підкреслити суттєві зрушення у відображенні феномена любові в українській художній культурі (на прикладі сучасної літератури) відбуваються в кін. ХХ – поч. ХХІ ст. Демократизація всіх галузей суспільного життя вплинула на розширення меж втілення феномена любові в художній культурі, з значною акцентуацією на дискурсі сексуальності¹.

Все частіше відносини між персонажами будуються на основі сексуального жадання; еротика, статеве життя стають предметом відкритих обговорень і художніх зображень. Доволі поширеним стає позиціонування сексуальності як окремої повноцінної сфери буденного життя людини, що не обов'язково має пов'язуватись з любов'ю в її духовному значенні та інститутом сім'ї. У порівнянні з творами народного та класичного культурного спадку, значно меншого впливу на перебіг відносин закоханих мають традиційні ціннісно-нормативні устої та суспільна думка. Відтак моральна оцінка любовних стосунків послаблюється, розмитою стає межа норми та перверсії.

Наостанок зазначимо, що одним з аспектів глобалізації є мультикультурність соціального простору, що означає представленість на рівні з національною культурою, ціннісно-нормативних зразків, стратегій поведінки різних часів та народів. Для українських реалій характерно широке розповсюдження зарубіжної художньої продукції (особливо виробництва США), а відповідно і репрезентованих в ній відносин любові. Тому актуальним вбачається подальше вивчення даної проблематики з акцентуацією на виявленні моделей любові, що транслюються зарубіжними мас-медіа та їх взаємовплив з соціокультурною реальністю України.

ПРИМІТКИ:

¹ Автор не стверджує повного нівелювання традиційного образу любові в сучасній українській літературі. В статті наводяться приклади творів саме для зображення нових, відмінних тенденцій у дискурсі відносин любові в художній культурі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Жорнокуй У.В. Полюсність еротично-танатологічного концепту в українській літературі [Текст] / Жорнокуй У.В. // Наук. записки. Сер. Філологічна. – 2012. – №. 24. – С. 74-77.
2. Карпа І. Bitches Get Everything [Електронний ресурс] / І. Карпа. – Х.: Книжковий клуб, 2007. – 95 с. – Режим доступу: http://book-online.com.ua/show_book.php?book=2999 – Назва з екрана.
3. Лесюк М. Символіка в українських народних піснях про кохання [Текст] / Микола Лесюк // Наук. вісник Чернівецького ун-ту. Сер. Слов'янська філологія. – 2009. – № 475-477. – С. 535-542.
4. Ніч еротичної поезії [Текст] / Кол. авторів: Ю. Винничук, М. Савка, Д. Ладуткін та ін. – К.: Гамазин, 2001. – 224 с.
5. Струни серця: українські пісні про кохання [Текст] / Андрій Малишко (заг. нагляд), Платон Майборода (заг. нагляд). – К.: Держлітвидав України, 1959. – 235 с.
6. Українські сороміцькі пісні [Текст] / Упоряд., передмова, примітки Красикова М.М. – Х.: Фоліо, 2003. – 287 с.
7. Харчук Р.Б. Сучасна українська проза: постмодерний період: навч. посібник [Текст] / Р.Б. Харчук. – К.: Академія, 2008. – 248 с.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2014

REFERENCES:

1. *Zhornokuj, U.V.* Polyusnist erotychno-tanatolohichnoho kontseptu v ukrajinskij literature (The polarity of erotically thanatological concept in Ukrainian literature). *Naukovi zapysky. Seriya «Filolohichna»*, 2012, no.24, pp. 74-77.
2. *Karpa, I.* Bitches Get Everything. Kharkov: Knyzhkovyji klub, 2007, 95 p. Regime to access: http://book-online.com.ua/show_book.php?book=2999.
3. *Lesyuk, M.* Symvolika v ukrajinskykh narodnykh pisnyakh pro kokhannya (Symbolism in Ukrainian folk love songs). *Naukovyj visnyk Chernivetskoho universytetu. Slovyanska filolohiya*, 2009, no. 475-477, pp. 535-542.
4. *Vynnychuk, Y., Savka, M., Ladutkin, D. et al.* Nich erotychnoji poeziji (The night of erotic poetry). Kiyiv: *Hamazyn*, 2001, 224 p.
5. *Malyshko, M., Majboroda, P.* Struny sertsya: ukrajinski pisni pro kokhannya (The strings of heart: Ukrainian love songs). Kiyiv: *Derzhlitvydav Ukrainy*, 1959, 235 p.
6. *Krasykov, M.M.* Ukrajinski soromitski pisni (Ukrainian obscene songs). Kharkiv: *Folio*, 2003, 287 p.
7. *Kharchuk, R.B.* Suchasna ukrajinska proza: postmoderniy period: navchalniy posibnik (Modern Ukrainian prose: postmodern period: study guide). Kiyiv: *Akademiya*, 2008, 248 p.

Кабанець Тетяна Олександрівна – аспірант
Інститут соціології НАН України
Адреса: 01021, м. Київ, вул. Шовковична, 12
E-mail: tat_yanka@ukr.net

Kabanets Tetiana Oleksandrivna – postgraduate
Institute of sociology NAS of Ukraine
Address: 12, Shovkovychna Str., Kyiv, 01021
E-mail: tat_yanka@ukr.net